

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychopatologii Społecznej

JOLANTA M. WOLIŃSKA

*Zróżnicowanie płciowe przejawów
i nasilania zachowań agresywnych u młodzieży dorastającej*

Sex differentiation of the signs and intensity
of aggressive behaviours in adolescents

Problem zachowań agresywnych jest nie tylko wszechobecny, ale też interesujący. Stanowi bowiem wypadkową wielu zjawisk i procesów społecznych, takich jak: wszechstronne odczuwanie kryzysu społeczno-ekonomicznego kraju, niosącego ze sobą poważne skutki psychologiczno-wychowawcze, narastanie agresywności, przemocy itp. Problematyka agresji ma charakter interdyscyplinarny, wiele więc czynników psychologicznych, socjologicznych i prawnych przyczynia się do stale rosnącego zainteresowania agresją oraz zapotrzebowania społecznego na dokładną analizę tego zjawiska.

Obecna rzeczywistość niemal zmusza do częstego stykania się z agresją, co implikuje powstanie nowej, specyficznej potrzeby – zainteresowania przemocą i biernego, chociażby symbolicznego (za pośrednictwem publikatorów), lub czynnego w niej udziału.

Niewątpliwie budzi niepokój nasilanie się przejawów zachowań agresywnych – akceptowanych, nieakceptowanych czy patologicznych społecznie, pojawiających się niemal wszędzie. Ich wachlarz jest niezwykle bogaty i zróżnicowany – począwszy od kłótności, negatywizmu, drażliwości, plotkowania, opryskliwości, aktów wandalizmu, aż do przemocy czy okrucieństwa. Agresja jest zachowaniem społecznym, heterogenicznym zarówno w aspekcie manifestacji, jak i psychologicznej regulacji (A. Frączek 1986, P. G. Zimbardo, F. L. Ruch 1988). Wymienione cechy

powodują, że chociaż pojęcie to z powodzeniem funkcjonuje w mowie potocznej i pozwala odróżnić zachowania agresywne od nieagresywnych, nie jest łatwo sprecyzować je naukowo.

Zgodnie z lapidarną definicją agresji, pojęcie to oznacza „intencjonalne działanie na szkodę o charakterze antynormatywnym” (J. T. Tedeschi, R. B. Smith i R. C. Brown 1974). Aspekty zachowania, które wyróżniają agresję spośród bogatej sfery behawioralnej człowieka, są następujące:

- występowanie komponenty emocjonalnej w zachowaniu (gniew, złość),
 - intencjonalność czynienia szkody, kierowanie się motywem czynienia zła, wyrażanie krzywdy przedmiotowi działania (ofierze),
 - spowodowanie konkretnych konsekwencji zachowań (efekt działania w postaci zadania cierpienia),
 - modyfikujący wpływ kontekstu społecznego, związany z pełnioną rolą społeczną, zadaniem czy konsekwencjami perspektywistycznymi (M. Zakrzewski 1986).
- Kryteria określenia jednostki mianem „agresywnej” to głównie:
- wysoka częstotliwość oraz pokaźna liczba zachowań agresywnych,
 - duża intensywność, a jednocześnie nieadekwatność reakcji agresywnych w stosunku do działającego bodźca,
 - nieumiejętne kontrolowanie reakcji agresywnych – brak kontroli lub nadmierna kontrola,
 - permanentna wrogość wobec innych ludzi (D. Wójcik 1977).

Agresywność, czyli „dyspozycja do agresji” (H. J. Komadt 1975) to cecha osobowości zróżnicowana płciowo zarówno pod względem intensywności, jak i sposobu jej przejawiania. Różne dla przedstawicieli obu płci są również społeczne mechanizmy jej tłumienia (K. Pospiszył 1986).

Intrygujący, a jednocześnie zachęcający do podjęcia badań zachowań agresywnych dziewcząt i chłopców jest fakt występowania stosunkowo niewielkiej ich liczby w stosunku do kobiet, w odróżnieniu od licznych tego typu badań u mężczyzn. Tym bardziej że agresja czy agresywność są traktowane jako objaw męskości, co przy zacieraniu się typowych ról kobiecych i męskich może przybierać interesujący, nietypowy, nowy obraz tego zjawiska czy cechy.

W związku z tym narzucają się następujące pytania:

1. Jakie są różnice między zachowaniami agresywnymi „kobietami” i „mężczyznami”?
2. Jakie są różnice płciowe w nasileniu zachowań agresywnych?
3. Czy różnica dotyczy intensywności zachowań agresywnych, a może przejawów, obserwowanych u przedstawicieli obu płci?

Celem niniejszego opracowania jest więc przeanalizowanie zbadanych zachowań agresywnych pod kątem płciowego zróżnicowania ich przejawów i nasilenia.

Jest to jeden z aspektów przeprowadzonych badań własnych (J. Wolińska 1992), dotyczących uwarunkowań rodzinnych agresywności młodzieży. Objęły one populację uczniów VII i VIII klas szkół podstawowych (13–16 lat) – 586 osób z małego miasta. Ostateczne wyniki 504 osób badanych (250 – K, 254 – M) poddano analizie statystycznej i ilościowej. Do potrzeb tego artykułu wykorzystałam wyniki: Kwestionariusza do Badań Agresywności „Nastroje i Humory” A. H. Bussa i A. Durkee, w adaptacji M. Choynowskiego (1972), oraz techniki nominacyjnej do diagnozy agresywności (Zgadnij Kto) według M. Szostak (1972), a także dane z wywiadu (ocena z zachowania).

Prezentowane podejście metodologiczne eksponuje znaczenie subiektywnego odczuwania oraz rozumienia sytuacji psychologiczno-społecznych jednostki (zmienne autopercepcyjne i percepcyjne: według opinii rówieśników i nauczycieli), nie zaś obiektywnych parametrów, dotyczących przejawów zachowań agresywnych badanej młodzieży. W celu wyodrębnienia różnic między dziewczętami a chłopcami w przejawianiu – zarówno ilościowych, jak i jakościowych – zachowań agresywnych należy skonfrontować agresywność, charakterystyczną dla obydwu grup płciowych: chłopców – $N_M=254$ i dziewcząt – $N_K=250$ (tab. 1, 2). Podstawę tego typu analizy stanowiły wyniki obrazujące przejawy agresywności osób badanych – skale Kwestionariusza do Badania Agresywności „Nastroje i Humory” A. H. Bussa i A. Durkee (WOA, Npf, Nps, Npp, Ngt, Pdj, Urz, Drl), jak również wskaźniki czynnikowe tej metody, tzn. agresywność (FA_1), wrogość (FA_2), ale także poczucie winy, wyrażone wynikiem skali PW i czynnikowo (FA_3). Dane te mają charakter autopercepcyjny – zawiera je tab. 1.

Tab. 1. Średnie (\bar{x}) odchylenia standardowe (sd) oraz różnice międzygrupowe (t) skal agresji, Poczucie winy i wskaźników czynnikowych według Kwestionariusza NiH w grupie chłopców ($N = 254$) i dziewcząt ($N = 250$)

Mean (\bar{x}) standard deviation (sd) and inter-group differences (t) of the scales of aggression, feeling of guilt, and factor indexes according to a questionnaire for N and H in the groups of boys ($N = 254$) and girls ($N = 250$)

Wyniki skal Kwestionariusza Nastroje i Humory, czynniki	Chłopcy		Dziewczęta		t-	p	Różnice dot. grup
	\bar{x}	sd	\bar{x}	sd	Studenta		
NPF – napastliwość fizyczna	13.65	5.94	10.07	5.75	6.89	.000	M > K
NPS – napastliwość słowna	13.81	5.24	14.31	5.39	-1.05	.295	n.i.
NPP – napastliwość pośrednia	8.58	4.50	9.59	4.52	-2.50	.013	K > M
NGT – negatywizm	14.85	5.12	14.80	5.56	0.11	.907	n.i.
PDJ – podejrzliwość	12.31	4.88	13.07	4.60	-1.81	.071	n.i.
URZ – uraza	10.36	4.23	10.94	4.34	-1.50	.135	n.i.
DRL – drażliwość	15.33	5.36	16.96	5.67	-3.33	.001	K > M

WOA – ogólny wynik agresywności	89.00	25.84	89.90	26.24	-0.39	.697	n.i.
PW – poczucie winy	14.92	5.06	16.38	4.83	-3.11	.002	K > M
FA ₁ – agresywność	0.05	0.97	-0.05	1.03	1.04	.300	n.i.
FA ₂ – wrogość	-0.13	1.01	0.13	0.98	-3.03	.003	K > M
FA ₃ – poczucie winy	-0.15	1.01	0.15	0.97	-3.46	.001	K > M

Porównanie średnich międzygrupowych chłopców i dziewcząt (t-Studenta) pozwoliło na wyodrębnienie następujących istotnych statystycznie różnic: chłopcy uzyskują wyższe niż dziewczęta wyniki w zakresie agresji fizycznej (Npf, $p=0,000$), natomiast w grupie dziewcząt przeważa, w porównaniu z wynikami chłopców, agresja pośrednia (Npp, $p=0,013$), drażliwość (Drl, $p=0,001$) i ogólnie wrogość (FA₂, $p=0,013$) oraz poczucie winy, wyrażone skalą PW ($p=0,002$), a także czynnikowo FA₃ ($p=0,001$). Średnie wyniki grup płciowych nie są zróżnicowane istotnie statystycznie pod względem: agresywności ogólnej (wyrażonej skalą WOA i czynnikowo FA₁), agresji słownej (Nps), negatywizmu (Ngt), podejrzliwości (Pd – na granicy tendencji, $p=0,071$, przewaga w grupie dziewcząt), a także urazy (Urz).

Zwrócono również uwagę na percepcję zachowania (szczególnie agresywnego) badanej młodzieży przez rówieśników (według charakterystyk psychologicznych techniki nominacyjnej) i nauczycieli (oceny z zachowania), co umożliwiło porównanie tego typu zachowań agresywnych między chłopcami i dziewczętami (tab. 2). Wszystkie rozpatrywane tu różnice okazały się wysoce istotne statystycznie ($p=0,000-0,052$). Chłopcy są, zdaniem koleżanek i kolegów, bardziej agresywni fizycznie (AF) i złośliwi (APZ) niż dziewczęta – odwrotnie jest w przypadku: agresji słownej (AS), tłumienia agresji (TA), samoagresji (SA), agresji adekwatnej (AGA), agresji pośredniej, plotkowania (APP) i obrażania się (AOB). Dziewczęta uzyskują również wysoce istotnie wyższe w porównaniu z chłopcami oceny z zachowania (OcZ), które – jak się okazało – nie są związane z ich agresywnością – odmiennie niż u chłopców, u których ten związek jest istotny – $p=0,000$ (J. Wolińska 1992). Może to wynikać z innej formy agresji chłopięcej, męskiej – bardziej bezpośredniej, fizycznej, połączonej jednakże ze złośliwością (tab. 1, 2), w odróżnieniu od agresji dziewczęcej, kobiecej, wyrażanej poprzez wrogość, bardziej pośrednio (tab. 1, 2).

Tab. 2. Średnie (\bar{x}), odchylenia standardowe (sd) oraz różnice międzygrupowe (t) wyników percepcji, agresywności przez rówieśników (według charakterystyk psychologicznych) i nauczycieli (wg ocen z zachowania) w grupie chłopców (N = 254) i dziewcząt (N = 250)
 Mean (\bar{x}) standard deviation (sd) and inter-group differences (t) of the results of perception of aggression by young people of the same age (according to psychological characterisation) and teachers (according to grades in behaviour) in the groups of boys (N = 254) and girls (N = 250)

Wskaźniki agresywności lub ogólne zachowania	Chłopcy		Dziewczęta		t-	P	Różnice dot. grup
	\bar{x}	sd	\bar{x}	sd	Studenta		
AF – agresja fizyczna	8.90	16.43	2.05	6.76	6.14	.000	M > K
AS – agresja słowna	4.72	11.33	6.92	13.92	-1.95	.052	K > M
TA – tłumienie agresji	5.45	11.42	8.82	16.83	-2.62	.009	K > M
SA – samoagresja	2.49	4.55	6.25	10.67	-5.12	.000	K > M
AGA – adekwatna agresja	5.84	9.02	7.66	8.32	-2.35	.019	K > M
APP – agresja pośrednia plotkowanie	2.57	5.73	10.07	13.79	-7.95	.000	K > M
APZ – agresja pośrednia złośliwość	8.01	14.86	3.24	7.61	4.55	.000	M > K
AOB – agresja pośrednia obrażanie się	2.36	5.23	6.26	9.23	-5.82	.000	K > M
OcZ – ocena z zachowania	3.30	0.75	3.93	0.80	-9.14	.000	K > M

Aby pełniej przedstawić zachowania agresywne w zależności od płci ich podmiotu, interesująca wydaje się konfrontacja wyników dotyczących przejawów agresji u agresywnych chłopców i agresywnych dziewcząt w wieku dorastania. Podstawą analizy były istotności różnic międzypłciowych wyników dotyczących przejawów zachowań agresywnych, poczucia winy i ocen z zachowania młodzieży agresywnej, uzyskanych dzięki autopercepcji osób badanych (tab. 3) albo ich zachowania (przede wszystkim agresywnego) przez rówieśników z klasy (według charakterystyk psychologicznych techniki nominacyjnej) oraz nauczycieli (oceny z zachowania) – tab. 4.

Tab. 3. Średnie (\bar{x}), odchylenia standardowe (sd) oraz różnice międzygrupowe (t) skal agresji, Poczucia winy i wskaźników czynnikowych według Kwestionariusza NiH w grupie chłopców (N = 254) i dziewcząt (N = 250)

Mean (\bar{x}) standard deviation (sd) and inter-group differences (t) of the scales of aggression, feeling of guilt, and factor indexes according to a questionnaire for N and H in the groups of boys (N = 254) and girls (N = 250)

Wyniki skal Kwestionariusza Nastroje i Humry, czynniki	Chłopcy		Dziewczęta		t-	P	Różnice dot. grup
	\bar{x}	sd	\bar{x}	sd	Stu- dcnta		
NPF – napastliwość fizyczna	19.69	4.82	16.96	3.87	2.93	.004	M > K
NPS – napastliwość słowna	19.38	3.64	20.66	3.54	-1.68	.098	n.i.
NPP – napastliwość pośrednia	14.21	2.50	14.55	3.23	-0.56	.579	n.i.

NGT – negatywizm	20.40	3.49	20.45	3.88	-0.05	.957	n.i.
PDJ – podejrzliwość	17.33	4.07	16.45	3.91	1.05	.299	n.i.
URZ – uraza	14.64	2.93	14.91	2.98	-0.43	.655	n.i.
DRL – drażliwość	21.26	3.09	23.17	2.63	-3.12	.003	K > M
PW – poczucie winy	17.69	5.09	16.02	5.13	1.54	.127	n.i.
FA ₁ – agresywność	1.20	0.57	1.24	0.63	-0.32	.749	n.i.
FA ₂ – wrogość	0.73	0.82	0.78	0.80	-0.27	.791	n.i.
FA ₃ – poczucie winy	0.31	1.00	0.46	1.03	1.24	.218	n.i.

Tab. 4. Średnie (\bar{x}) odchylenia standardowe (sd) oraz różnice międzygrupowe (t) wyników percepcji agresywności przez rówieśników (według charakterystyk psychologicznych) i nauczycieli (wg ocen z zachowania) w grupie chłopców (N = 254) i dziewcząt (N = 250)

Mean (\bar{x}) standard deviation (sd) and inter-group differences (t) of the results of perception of aggression by young people of the same age (according to psychological characterisation) and teachers (according to grades in behaviour) in the groups of boys (N = 254) and girls (N = 250)

Wskaźniki agresywności lub ogólne zachowania	Chłopcy		Dziewczeta		t-Studenta	P	Różnice dot. grup
	\bar{x}	Sd	\bar{x}	sd-			
AF – agresja fizyczna	16.38	21.52	2.58	6.18	4.01	.000	M > K
AS – agresja słowna	16.38	21.62	14.69	21.62	-0.55	.583	n.i.
TA – tłumienie agresji	3.39	9.41	4.34	12.63	-0.41	.085	n.i.
SA – samoagresja	2.37	3.79	8.05	12.17	-3.04	.004	K > M
AGA – adekwatna agresja	3.78	5.73	8.09	10.26	-2.49	.015	K > M
APP – agresja pośrednia plotkowanie	3.66	8.21	13.11	15.33	-3.68	.000	K > M
APZ – agresja pośrednia złośliwość	11.66	16.29	6.76	11.87	1.60	.113	n.i.
AOB – agresja pośrednia obrażanie się	2.30	4.91	7.71	9.51	-3.43	.001	K > M
OcZ – ocena z zachowania	2.88	0.74	3.79	0.69	-5.96	.000	K > M

Grupę młodzieży agresywnej stanowiło: 42 chłopców i 47 dziewcząt z badanej 504-osobowej grupy. Zostały one zakwalifikowane do grupy z ekstremalnymi wynikami, zgodnie z wysokością zmiennej kryterialnej – wynik agresywności ogólnej WOA, który w tym wypadku był sumą średniej arytmetycznej WOA badanych ($x=89,0$) i odchylenia standardowego ($sd=26,0$), czyli 115. Młodzież z grupy agresywnej otrzymała więc w Kwestionariuszu Nastroje i Humory wynik WOA równy co najmniej 115 do 158 (wynik maksymalny otrzymany w badaniach).

Wysoce istotne statystycznie różnice między wynikami skal oraz czynników agresywnych dziewcząt i chłopców – według Kwestionariusza do Badań Agresywności – (tab. 3), wskazują na to, iż badane grupy płciowe różnią się nie tylko nasileniem (jest to zrozumiałe, była to bowiem zmienna kryterialna), lecz również przeja-

wami agresywności, czyli agresją fizyczną (Npf) – przeważającą u chłopców w porównaniu z dziewczętami ($p=0,004$), jak również drażliwością (Drl), istotnie wyższą u dziewcząt niż u chłopców ($p=0,003$). Inne badane przejawy agresywności i poczucia winy nie różnicują istotnie statystycznie agresywnych chłopców od agresywnych dziewcząt.

Jeśli chodzi o wskaźniki zachowań agresywnych, otrzymane dzięki percepcji badanej młodzieży przez jej rówieśników i nauczycieli (tab. 4), zanotowano więcej istotnych statystycznie różnic wyników grupowych między agresywnymi chłopcami i agresywnymi dziewczętami. Dotyczą one agresji fizycznej (AF) – wyższej u chłopców niż u dziewcząt ($p=0,000$); natomiast dziewczęta agresywne górują nad ich agresywnymi kolegami w zakresie: pośredniej agresji – plotkowania (APP, $p=0,015$) oraz samoagresji (SA, $p=0,01$). Ponadto dziewczęta agresywne są wyżej niż agresywni chłopcy oceniane przez nauczycieli z zachowania (OcZ, $p=0,000$), ponieważ bardziej aprobowane społecznie są akty agresji pośredniej, werbalnej, niż fizycznej – bezpośredniej (A. Frączek 1983).

Nawiązując do zaprezentowanych wcześniej zależności, warto zastanowić się nad tym, jaki jest związek między zachowaniami agresywnymi z perspektywy percepcyjnej (Kwestionariusz Nastroje i Humory) w porównaniu z zachowaniami agresywnymi spostrzeganyymi przez rówieśników (technika nominacyjna) oraz miarą pośrednią, jaką są oceny z zachowania (tab. 5, 6) badanej młodzieży. Skonfrontowano wyniki zastosowanych metod pomiaru agresywności, poczucia winy oraz oceny z zachowania i otrzymano korelacje głównie słabe, ale także niskie, znaczące (tab. 5). Wskazują one na to, że przejawy agresji w autopercepcji (NiH) są związane z następującymi percepcowanymi u młodzieży zachowaniami agresywnymi: u chłopców – z agresją fizyczną (AF), słowną (AS) oraz (w mniejszym stopniu) pośrednią – złośliwość (APZ) i agresją adekwatną (AGA). Istotnie również wpływ autopercepcyjnej agresji (WOA, Npp, Npf, Urz, Ngt wg NiH) na oceny z zachowania chłopców (korelacje ujemne). Podobne porównanie zachowań agresywnych dziewcząt z różnych perspektyw badawczych pozwala stwierdzić istnienie związku przejawów agresji w samopercepcji z agresją słowną (AS), tłumioną (TA) – korelacja ujemna, ale też z oceną z zachowania (ujemna korelacja z Pdj, Urz i Npf wg NiH).

Tab. 5. Współczynniki korelacji między agresywnością młodzieży (chłopców i dziewcząt) wyrażaną wynikami skal Kwestionariusza Nastroje i Humory a wskaźnikami percepcji rówieśników (wg charakterystyk psychologicznych) i nauczycieli (oceny z zachowania), $p \leq 0.01$ lub $p \leq 0.001^x$

Correlation coefficients between youth aggression (boys and girls) reflected in the results of scales of a Questionnaire of Moods and Humours and the indexes of perception by people of the same age (according to psychological characterisation) and teachers (grades in behaviour)

$p \leq 0.01$ lub $p \leq 0.001^x$

Wyniki Agresywności, Pw – skale NiH	Wyniki chłopców (N = 254)						
	AF – agr. fizyczna	AS – agr. słowna	TA – tłumienie	AGA – agr. adekwat.	APP – agr. plotki	APZ – agr. Złośliw.	OcZ – ocena z zach.
NPF – napastliwość fizyczna	.270 ^x	.220 ^x				.163	-.217 ^x
NPS – napastliwość słowna	.196 ^x	.250 ^x	-.179			.192	
NPP – napastliwość pośrednia	.218 ^x	.227 ^x		-.147			-.222 ^x
NGT – negatywizm	.192	.250 ^x				.233	-.180
PDJ – podejrzliwość		.185					
URZ – uraza	.174						-.191
DRL – drażliwość	.158	.176		-.222 ^x			
WOA – wynik ogólny agresywności	.265 ^x					.202 ^x	-.228 ^x
PW – poczucie winy							
	Wyniki dziewcząt (N = 250)						
NPF – napastliwość fizyczna	.152	.206 ^x	-.194				-.155
NPS – napastliwość słowna		.235 ^x		-.162		.178	
NPP – napastliwość pośrednia				-.157			
NGT – negatywizm							
PDJ – podejrzliwość							-.265 ^x
URZ – uraza		.154	-.161		.160		-.154
DRL – drażliwość			-.149				
WOA – wynik ogólny agresywności		.211 ^x	-.187		.170		
PW – poczucie winy							

Tab. 6. Współczynniki korelacji między czynnikowymi wskaźnikami Kwestionariusza Nastroje i Humory (FA₁ – agresja, FA₂ – wrogość, FA₃ – poczucie winy) a czynnikami techniki nominacyjnej do diagnozy agresywności według charakterystyk psychologicznych (Ch₁ – agresja pośrednia, Ch₂ – agresja bezpośrednia, Ch₃ – agresja adekwatna), poziom istotności $p \leq 0.01$ lub $p \leq 0.001^*$ w grupie chłopców (N = 254) i dziewcząt (N = 250)

Correlation coefficients between factors, indexes of a Questionnaire of Moods and Humours (FA₁ – aggression, FA₂ hostility, FA₃ – feeling of guilt) and factors of a nomination technique for aggression diagnosis according to psychological characterisation Ch₁ – indirect aggression, Ch₂ – direct aggression, Ch₃ – adequate aggression), level of significance $p \leq 0.01$ lub $p \leq 0.001^*$ in groups of boys (N = 254) and girls (N = 250)

Czynniki według Kwestionariusza Nastroje i Humory Russa i Durkee	Chłopcy (N = 254)			Dziewczęta (N = 250)		
	Ch ₁ Agresja pośrednia	Ch ₂ Agresja bezpośrednia	Ch ₃ Agresja adekwatna	Ch ₁ Agresja pośrednia	Ch ₂ Agresja bezpośrednia	Ch ₃ Agresja adekwatna
FA ₁ – agresja		.317 ^x			.216 ^x	.262
FA ₂ – wrogość			-.168	.150		
FA ₃ – poczucie winy						

Analogiczne obliczenia korelacji wykonano wykorzystując wskaźniki czynnikowe agresji i poczucia winy obydwu metod (tab. 6). Potwierdziły one związek agresywności (FA₁) z agresją bezpośrednią (Ch₂), głównie u chłopców, ale też i u dziewcząt. Wrogość (FA₂) chłopców koreluje ujemnie z ich agresją adekwatną (Ch₃), a wrogość (FA₂) dziewczęca jest związana z agresją pośrednią (Ch₁), obserwowaną u nich przez rówieśników. W świetle tych wyników agresywność (FA₁) dziewcząt ma nie tylko charakter agresji bezpośredniej (Ch₂), spostrzeganej przez kolegów, lecz również agresji adekwatnej (Ch₃).

Konfrontacja autopercepcyjnej i percepcyjnej perspektywy badawczej agresji młodzieży wskazuje na to, że inny jest zakres podobnie określanych przejawów agresywności, mierzonych obiema metodami – największa zbieżność występuje w przypadku agresji fizycznej (NpF, AF) – głównie chłopców. Sugeruje to, iż wybrane metody pomiaru dają nieco inny obraz badanego zjawiska, natomiast charakterystyki psychologiczne rozszerzają informacje o zachowaniach agresywnych badanych o formy pośrednie – plotkowanie (APP), złośliwość (APZ) i obrażanie się (AOB), jednak trudno jest porównywać te dwie perspektywy badawcze (por. P. Brzozowski 1988, R. B. Cairns 1986, R. Ł. Drwal 1987).

Konkludując, można stwierdzić, iż badania potwierdziły empirycznie tezę, zgodnie z którą agresywność chłopców ma bardziej jawny, bezpośredni charakter i jest przejawiana fizycznie, a u dziewcząt jest przede wszystkim pośrednia, nacechowana wrogością, a dokładniej drażliwością (por. A. Bandura 1973, S. Feshbach

1970, A. Frodi, J. Macalau, F. R. Thome 1977, A. Frączek, L. Kirwil 1986, R. R. Sears, L. Rau, A. Alpert 1966, D. Zillmann 1979). Niezgodny ze stereotypem ról płciowych oraz dotychczasowymi badaniami (np. A. Frodi, J. Macalau, F. R. Thome 1977, A. Frączek, L. Kirwil 1986, R. R. Sears, L. Rau, A. Alpert 1966) jest niezróżnicowany ze względu na płeć poziom nasilenia agresywności, ponadto – wbrew przewidywaniom – w grupach młodzieży agresywnej przeważają liczebnie dziewczęta (odpowiednio $N_K=47$, chłopców $N_M=42$), natomiast w grupach nieagresywnych – chłopcy ($N_M=41$, $N_K=39$). Widać więc, że zachowanie agresywne młodzieży nabiera specyfiki związanej ze społecznie określoną rolą płciową (A. Frączek, L. Kirwil 1986), ale wyłącznie w jednym aspekcie – zróżnicowania przejawów, rodzajów agresywności, nie zaś w aspekcie jej nasilenia, co wykazały niniejsze badania empiryczne.

Należy więc scharakteryzować, akcentując różnice płciowe, młodzież agresywną. Dorastający chłopiec, z którego samoopisu wynika, że ma wysoki wskaźnik agresywności, przejawia to przede wszystkim przez agresję fizyczną, i tak jest spostrzegany przez swoich kolegów. Nie jest to aprobowane społecznie (Frączek 1983), sprzyja więc obniżeniu oceny z zachowania. Natomiast dziewczyna w wieku dorastania o wysokim wskaźniku agresywności jest szczególnie drażliwa, a w ocenie rówieśników często i łatwo obraża się, plotkuje, ale jednocześnie jej agresywność jest spostrzegana jako bardziej (niż agresywność chłopców) adekwatna, częściej tłumiona, a nawet odbierana jest jako samoagresja. Może z tego wynikać, że agresywność dziewcząt jest bardziej zsojalizowana niż agresywność chłopców, ma bowiem bardziej akceptowane społecznie przejawy; niestety jest ona podobnie u obu płci nasiloną, a nawet wskaźnik agresywności jest nieznacznie wyższy u dziewcząt ($WOA_K=89,9$) niż u chłopców ($WOA_M=89,0$).

Badania niniejsze potwierdziły zróżnicowanie płciowe przejawiania agresji (bezpośrednio, przez agresję fizyczną u chłopców oraz pośrednio, przez drażliwość u dziewcząt), nie stwierdzono natomiast różnic płciowych w jej nasileniu. Fakt ten można przypuszczalnie wyjaśnić efektem „wyrównania ról” (A. Piekarska 1991) bądź korzystnym przystosowawczo zjawiskiem „uniseksu”, czyli zanikania ekstremalnych cech kobiecych i męskich (J. Wasilenko 1989) albo też propozycją konstruktów teoretycznego – androgynii, zmieniającej panujące tradycyjne podziały płciowe i umożliwiającej wnikliwą interpretację otrzymanych wyników z punktu widzenia męskości–kobiecości–androgyniczności osoby badanej (S. L. Bem 1988, J. Wasilenko 1989, F. Wesley, C. Wesley 1977).

Warto również zwrócić uwagę na istotny problem społeczny dotyczący agresji, a mianowicie: lawinowe wręcz narastanie jej nasilenia bez względu na płeć, pochodzenie społeczne agresora oraz rozszerzanie się spektrum przejawów zachowań agresywnych. Fakty te zmuszają do refleksji, ponieważ obserwowane są powszechnie

nie. Istnieją również dowody naukowe obrazujące to zjawisko. Okazuje się, że otrzymane w tych badaniach wyniki dotyczące agresywności (tab. 1) młodzieży dorastającej są znacząco wyższe od analogicznych wyników (według SABD – Skala Agresji Buss-Durkee) nie tylko młodzieży nieprzestępczej (np. WOA=79,6), ale także przestępczej (np. w grupie agresywnych więźniów WOA=85,0), co nie narzuca optymistycznie (J. Krawczyński 1968).

BIBLIOGRAFIA

- Bem S. L., *Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa* [w:] P. G. Zimbardo, F. L. Ruch (red.), *Psychologia i życie*, PWN Warszawa 1988.
- Brzozowski P., *Postawy wychowawcze rodziców a agresywność dzieci* [w:] K. Pospiszył (red.), *Z badań nad postawami rodzicielskimi*, Wyd. UMCS, Lublin 1988.
- Cairns R. B., Cairns B. D., *The development – interactional view of social behavior: four issues of adolescent aggression*, Mat. z International Summer School in Developmental Psychology, Liblice-Prague 1986.
- Choynowski M., *Skrócony podręcznik do testu „Nastroje i Humory” A. H. Bussa i A. Durkee*, MOiW, Warszawa 1972.
- Drwal R. Ł., *Trafność zbieżna i różnicowa czterech inwentarzy agresji* [w:] R. Ł. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*, Wyd. UMCS, Lublin 1987.
- Frączek A., *Standardy aprobaty różnych form agresji interpersonalnej i oceny źródeł motywacji do agresji, (polsko-fińskie studium porównawcze)*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 3.
- Frączek A. (red.), *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa 1986.
- Kornadt H. J., *O motywacyjnej teorii agresji i hamowania agresji*, „Studia Psychologiczne” 1975, nr 14.
- Krawczyński J., *Młodociani więźniowie śledczy w świetle badań Skalą Agresji Buss i Durkee* [w:] M. Kosewski (red.), *Skala Agresji Buss i Durkee w zastosowaniu do badania więźniów*, Warszawa 1968.
- Piekarska A., *Przemoc w rodzinie. Socjopsychologiczne uwarunkowania i zakres zjawiska*, „Psychologia Wychowawcza” 1991, nr 1.
- Pospiszył K., *Psychologia kobiety*, PWN, Warszawa 1986.
- Tedeschi J. T., Smith III R. B., Brown R. C. Jr., *A reinterpretation of research on aggression*, „Psychological Bulletin” 1974, nr 5.
- Szostak M., *Funkcjonowanie poznawcze, ustosunkowanie się do siebie i agresywność osób o recydywującym i prospołecznym wzorze zachowania*, maszynopis pracy doktorskiej, UW, Warszawa 1972.
- Wasilenko J., *Kobiecość i męskość – zagadnienia pomiaru*, „Psychologia Wychowawcza” 1989, nr 1.
- Wesley F., Wesley C., *Sex-Role Psychology*, Human Sciences Press, New York 1977.
- Wolińska J., *Postawy rodzicielskie a agresywność dorastającej młodzieży*, maszynopis pracy doktorskiej, KUL, Lublin 1992.

- Wójcik D., *Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa 1977.
- Zakrzewski M., *Procesy atrybucyjne a regulacja agresji interpersonalnej*, Przegląd Psychologiczny 1986, nr 3.
- Zimbardo P. G., Ruch F. L., *Degeneracja form życia społecznego* [w:] Zimbardo P. G., Ruch F. L. (red.), *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1988.

SUMMARY

Aggression – an intentional harmful act of anti-normative character arouses researchers interest because of sex differentiation of manifestations of this social behaviour.

Characterization of aggressive behaviours as perceived by adolescents and their intensification in groups of boys and girls is the main topic of empirical analysis based on questionnaires (Questionnaire for Studying Aggression by Buss-Durkee), nomination techniques for aggression diagnosis (assessment by young people of the same age), interview and school grades.

The conclusions are the following:

One observes a similar intensity of aggression in both sex groups (minimum differences, statistically insignificant).

Contrary to social stereotypes of aggression, differentiation of its sex manifestation is only slight. Boy aggression is more direct, it is manifested mainly as physical aggression, which influences higher grades in behavior and which is connected with lower feeling of guilt than in girls. „Girl” aggression is manifested more indirectly – in hostility, anxiousness, but this is not related to school grades but only to relatively high feeling of guilt.

Little sex differentiation of the manifestations and intensity of aggression can be accounted for by phenomenon of unisex, i.e. disappearance of extreme sex characteristics.